

Vor Agrarpolitik og Indvandringen til Byerne.

Af

H. Waage.

I.

I en Afhandling om »Landbrugets Arbejdmangel og Byernes Arbejdsløshed« (Nationaløkonomisk Tidsskrift 1908, Side 32 ff.) har Hr. Kontorchef Jens Warming undersøgt Aarsagerne til den stærke Indvandring fra Land til By, der har fundet Sted her hjemme i den sidste Menneskealder og som har sit Tilsvarende i de fleste andre Lande. Hr. W. hævder med Rette, at denne Befolkningsforskydning har haft en fornuftig økonomisk Basis, idet Bortvandringen fra Land til By har forbedret Arbejdsvilkaarene saavel for dem, der vandrede til Byerne, som for dem, der blev tilbage paa Landet. Hvor meget man derfor end af andre Grunde vil beklage den stedfundne Befolkningsforskydning, nødes man til at indrømme, at de økonomiske Kaar for Befolkningens Flertal vilde have været betydelig ringere end de nu er, saafremt vi under iøvrigt uforandrede Samfundsforhold havde samme Fordeling af Befolkningen mellem Land og By som for en Menneskealder siden.

Hr. W. gaar imidlertid et Skridt videre og hævder, at den skete Befolkningsforskydning ikke blot er begrundet i de historisk givne Samfundsforhold, men at den skyldes en »økonomisk Nødvendighed«, saa at en maalbevidst økonomisk Politik, der tog Sigte paa at vende Strømmen, efter al Sandsynlighed vilde blive resultatløs. Da de af Hr. W. opstillede stærkt begrænsede Præmisser imidlertid ikke kan berettigge ham til at drage en saa vidtgaende Slutning, vilde jeg gerne nedlægge en Indsigelse mod denne Opfattelse.

Den stedfundne Befolkningsforskydning har haft til Forudsætning, at det har været lettere for Arbejderne at finde Udkommet i Byen end paa Landet. Hvis man vil prøve paa at vende Strømmen, maa man derfor tage denne Forudsætning bort og søge at gøre den produktive Virksomhed mere lønnende paa Landet end i Byen. Naar man vil drøfte Mulighederne herfor, er der to Spørgsmaal, der kræver en Undersøgelse. Det første Spørgsmaal er, om der er Mulighed for at udvide Landbrugsproduktionen saaledes, at en større Del af Befolkningen kan finde Beskæftigelse ved Landbrugsvirksomhed. Det andet Spørgsmaal er, om der er Mulighed for at forlægge en Del af den til Byerne knyttede Industri til Landdistrikterne.

At der ikke foreligger tekniske Hindringer for en endogsaa meget betydelig Udvidelse af Landbrugsproduktionen, tør vistnok betragtes som en given Sag og dette bestrides egentlig heller ikke af Hr. W. Selv om det danske Landbrug staar højt, er der dog mange Omraader, hvorpaa Produktionen kan udvides; jeg skal særlig pege paa en forøget Planteavl til delvis Overflødiggørelse af Importen af fremmede Foderstoffer.

Under Landbruget i videre Forstand hører jo ogsaa Havebruget, der i mange Egne af Landet fører en ret tarvelig Tilværelse, selv paa Steder, hvor Jordbundsforhold og Klima begunstiger en havemæssig Dyrkning af Jorden. Der kan derfor ikke være nogen Tvivl om, at Mængden af Landbrugs- og Havebrugsprodukter kunde forøges meget betydelig, naar Arbejderne i stort Omfang kastede sig over Landbrugs- og Havebrugsproduktionen.

Hr. W. vil imidlertid gøre gældende, at en stor Udvidelse af Landbrugs- og Havebrugsproduktionen vilde forbyde sig af sig selv, fordi det store Udbud af Landbrugs- og Havebrugsprodukter vilde fremkalde et saadant Prisfald, at det vilde blive umuligt at afsætte dem til Priser, der vilde svare Regning. Denne Betragtning er dog kun rigtig, forsaavidt det forøgede Udbud ikke mødes af en tilsvarende Efterspørgsel. Hvis Efterspørgselen holder Skridt med Udbudet, vil Prisniveauet blive nøjagtig det samme som før Produktionsudvidelsen, og Undersøgelsen maa derfor rettes paa, hvilke Forhold der kan tænkes at hindre en Stigning af Efterspørgselen, svarende til det forøgede Udbud af Landbrugsvarer, som Tekniken i og for sig sætter os i Stand til at producere.

En absolut Hindring for en saadan Stigning af Efterspørgselen vilde selvfølgelig foreligge, saafremt alle Mennesker her i Landet fik tilstrækkelig Føde baade i Henseende til Kvantitet og til Kvalitet. Men saaledes er Forholdet jo ikke. Der findes Tusinder af Mennesker, hvis Ernæring er absolut utilstrækkelig, og der findes endnu flere, der vel kvantitativt set faar tilstrækkeligt at spise, men hvis Føde man dog nok

kunde ønske forbedret, uden at man af den Grund kan beskyldes for at være Gourmand. Saafremt disse Menneskers Indtægter gennem sociale Reformer kunde blive forhøjede, vilde deres forøgede Forbrugsevne bevirke en stærkt stigende Efterspørgsel efter Landbrugsprodukter. Den af Hr. W. paaberaabte Forbrugsstatistik viser ganske vist, at en forøget Indtægt bevirker en forholdsvis større Efterspørgsel efter Industriprodukter end efter Landbrugsprodukter, men for de smaa Indtægters Vedkommende, som der her nærmest er Tale om, træder dette Forhold jo ikke saa stærkt frem. Kunde det gennem hensigtsmæssige Socialreformer lykkes at faa den Forbrugsevne, der repræsenteres af de smaa Indtægter paa 1200 Kr. og derunder, forhøjet blot med det halve, vilde der herigennem være tilvejebragt en overordentlig Stigning i Efterspørgselen efter Landbrugsprodukter. Det maa heller ikke glemmes, at en forøget Efterspørgsel efter visse Industriprodukter indirekte vilde fremme Efterspørgselen efter de Landbrugsprodukter, der tjener som Raastoffer for de paagældende Industrier (f. Eks. Uld, Huder, Talg etc.).

Absolute Hindringer for en forøget Efterspørgsel efter Landbrugsprodukter, begrundede i, at Folk allerede har nok at spise og drikke i Forvejen, behøver man altsaa ikke at regne med. Anderledes forholder det sig derimod med de i den forhaandenværende Samfundstilstand grundede Hindringer for en saadan forøget Efterspørgsel. Fra disse Hindringer kan man selvfølgelig ikke bortse, naar man vil undersøge Udsigterne for en forøget Landbrugsproduktion. Hr. W. indlader sig ikke nærmere med disse Hindringer, og

man maa derfor antage, at han forudsætter, at disse Hindringer vil vedblive at bestaa. Hertil er Hr. W. selvfølgelig fuldt berettiget, men det havde dog i saa Fald sikkert været rigtigere, om han udtrykkelig havde gjort opmærksom paa, at hans Undersøgelse er begrænset, idet den hviler paa visse Forudsætninger med Hensyn til den i vort Samfund bestaaende Retstilstand. Men bortset fra en kort Henvisning til den socialistiske Stat, som Hr. W. næppe selv tillægger synderlig Betydning, indeholder hans Afhandling intet Forbehold med Hensyn til Muligheden af, at en forandret økonomisk Politik kunde ændre de Resultater, som han kommer til.

Naar en vis Produktion er teknisk mulig og der samtidig hersker ikke blot forbigaaende, men permanent Trang til de Produkter, der kunde fremstilles, men den paagældende Produktion desuagtet ikke finder Sted, kan dette kun hidrøre fra, at de Mennesker, der føler Trangen, paa Grund af de bestaaende Samfundsforhold er afskaarne fra at sætte den til Trangens Tilfredsstillelse nødvendige Produktion i Gang. Deres Forbrugsevne holdes altsaa kunstig nede under det Niveau, paa hvilket Tekniken i og for sig var i Stand til at holde den oppe. I denne Forbindelse, hvor vi taler om Mulighederne for at forøge den købedygtige Efterspørgsel efter Landbrugsprodukter, er det naturligst først og fremmest at rette sin Opmærksomhed paa de Befolkningslag, hvis Forbrugsevne er mindst, fordi en Højnelse af Forbrugsevnen i disse Kredse vilde betyde en forholdsvis større Efterspørgsel efter Landbrugsprodukter end en Stigning af Forbrugsevnen i mere velstillede Befolkningslag. Til de Befolkningslag, der

repræsenterer den mindste Forbrugsevne i vort Samfund, hører den talrige Husmands- og Landarbejderklasse, og selv en mindre Stigning i denne Klasses Forbrugsevne vilde have en forøget Landbrugsproduktion til Følge.

Spørgsmaalet bliver da, ad hvilke Veje denne Befolkningsklasses Forbrugsevne kan bringes i Vejret. Hr. W. henviser Landarbejderne til at danne Fagforeninger og anbefaler særlig at benytte de nuværende for Landbruget ret gunstige Konjunkturer til ad denne Vej at søge Arbejdslønnen forhøjet og en mulig forestaaende Stigning af Jordprisen hindret. Hr. W. overser sikkert ikke Vanskelighederne ved Dannelsen af Fagforeninger; jeg for mit Vedkommende tror nu, at Vanskelighederne er uovervindelige, allerede af den Grund, at det Menneskemateriale, der skulde danne Grundlaget for disse Fagforeninger, er altfor uensartet. Jeg kan heller ikke skønne, at de Fordele, Landarbejderne eventuelt kunde opnaa ved at danne Fagforeninger, vilde staa i noget rimeligt Forhold til de Tab, som en Lønkamp paa Landet i socialistisk Aand vilde føre med sig baade i materiel og aandelig Henseende. Trods den store Klasse modsætning paa Landet, der i Virkeligheden er lige saa stor som Klasse modsætningen i Byerne, hersker der mellem Landbefolkningens forskellige Dele en ikke ringe Solidaritetsfølelse, og hvor urigtigt det end vilde være at benytte sig af denne Følelse til at opretholde bestaaende Uretfærdigheder og forkvaklede økonomiske Forhold, skal man dog paa den anden Side være noget varsom med at sætte skarpe Skel og begynde Klassekamp, naar Udsigten til Gevinst er mere end tvivlsom. Selv om det

nemlig mod Formodning kunde lykkes at faa Landbrugets Lønarbejdere til at danne Fagforeninger, er det dog højst usikkert, om disse Foreninger kunde udrette synderligt, thi en Opskrining af Arbejdslønnen kunde let medføre en Overgang til en mere ekstensiv Drift og altsaa bevirke en aftagende Efterspørgsel efter Landbrugsarbejdere. Man maa jo vel erindre, hvad de gennem Byernes Fagforeninger indvundne Erfaringer fuldtud godtgør, at en hvilkenksomhelst Fagorganisation er magtesløs overfor Jordmonopolet, og naar Landarbejderne vilde paabegynde en Lønkamp med deres Arbejdsgivere gennem en Fagorganisation, vilde de først og fremmest møde Jordejerinteresserne. De fleste Ejere af Landbrugsjorden har ganske vist ogsaa økonomiske Interesser som kapitalistiske Driftsherrer, men disse Interesser er Jordejerinteresserne langt underordnede, og de vil derfor blive ofrede først.

Naar Hr. W. udtaler Haabet om, at de nuværende gunstige Konjunkturer i Landbruget kunde blive benyttede til en Lønstigning i Stedet for at bundfælde sig i en højere Jordpris, kan jeg selvfølgelig ikke i og for sig have noget herimod, men hvis der ikke sker en Ændring i det nuværende Agrarsystem, tror jeg rigtignok ikke, at dette Haab kan blive til andet end et fromt Ønske. Under et Agrarsystem som vort, der hviler paa en ubegrænset privat Ejendomsret til Jorden, vil Jordejeren altid tage Magten fra Jorddyrkeren, og Landbrugsinteresserne altid blive underordnede Jordejerinteresserne. Den jordejende Klasse vil altid bestræbe sig for at holde Jordprisen saa højt oppe som muligt, og naar Jordejerklassen er saa talrig som den er her til Lands, vil den heller ikke have synderlig

Vanskelighed ved at bilde baade sig selv og os andre ind, at Landbrugets Interesser tjenes bedst ved en høj Jordpris, skønt Sandheden selvfølgelig er den stik modsatte, idet Landbrugsvirksomheden mere end nogen anden økonomisk Virksomhed i vort Samfund lider under en opskruet Jordpris. Den nævnte falske Forestilling er ikke desto mindre i den Grad udbredt, at selv mange mindre Jordejere, hvis Jord er pantsat til dens fulde Værdi og som i deres Egenskab af Jordejere altsaa kun kan haabe paa at realisere en Gevinst, saafremt Konjunkturerne medfører en Stigning af Jordværdien, interesserer sig meget mere for en saadan Stigning, der dog kun vilde bringe dem en ren imaginær Fordel, end for Bestræbelser, der tager Sigte paa at fremkalde gunstigere Vilkaar for Landbrugsarbejdet. At raabe Varsko overfor en mulig forestaaende Stigning af Jordprisen eller at appellere til Landmændenes Samvittighed overfor den Tendens, som selve Agrarsystemet med Nødvendighed fremkalder, saaledes som Hr. W. gør, er selvfølgelig ganske unyttigt.

At arbejde for en Forbedring af Landarbejdernes Stilling med Bibeholdelse af det nuværende Agrarsystem er derfor et haabløst Foretagende. Her hjælper kun Reformen, der kan gøre Jorden billigere og let tilgængelig, og som konsekvent gennemførte i Tidens Løb vil føre til en fuldstændig Afskaffelse af den private Jordejendomsret. Hvilke Veje man skal slaa ind paa for at naa dette Resultat, kan der naturligvis være delte Meninger om. Henry Georges Tilhængere kræver som bekendt Indførelsen af Grundværdibeskatning. Fra anden Side arbejdes der for Indførelsen af offentligt Fæste, Stats- eller Kommunefæste. Men hvilken Vej

man nu end vil vælge, er det dog klart, at en let Adgang til Jorden, en Adgang til at dyrke den uden byrdefulde Betingelser, vil medføre en væsentlig forhøjet Levelfod for den nuværende Husmands- og Landarbejderklasse. Den vil altsaa aabne Mulighed ikke blot for en betydelig Forøgelse af Mængden af Landbrugsprodukter, men tillige for en Forbrugsevne, der holder Skridt med den forøgede Produktion. Der er derfor intet ulogisk i at kræve Herregaardene udstykkede, naar man blot sørger for, at Udstykningen sker paa Betingelser, der medfører en øget Forbrugsevne hos dem, der skal dyrke de udstykkede Herregaardsparcerer for egen Regning. Det ulogiske i at kræve Herregaardene udstykkede foreligger kun, naar man anser det for en Selvfølge, at den Forbrugsevne, som Befolkningens Flertal for Øjeblikket repræsenterer, er en uforanderlig Størrelse.

Hvad man nu end vil mene om de politiske Muligheder for at faa gennemført en Agrarreform, der skaffer den ved Landbruget beskæftigede Befolkning en let Adgang til Jorden, vil man derfor ikke kunne bestride, at en saadan Reform vilde betyde bedre Kaar for mange Tusinder i vort Folk. Jeg tror derfor heller ikke, at det af Hr. W. oprullede Perspektiv over de Rædsler, der vilde komme over os, hvis vor Landbrugsproduktion blev væsentlig forøget, vil skræmme de Mænd, som arbejder for at vække Landbefolkningens Interesse for en saadan Reform. Disse Folk kender meget vel Forskellen mellem den Forbrugsevne, der repræsenteres henholdsvis af den jordløse Landarbejder og af den selvstændige Landbruger, der har tilstrækkelig Jord til at være økonomisk uafhængig, og

de véd, at naar de arbejder for at skaffe Landarbejderne Jord at dyrke for egen Regning paa gunstige Betingelser, arbejder de ikke blot for en Forøgelse af Landbrugsproduktionen, men tillige for en Stigning i Forbrugsevnen, der kan holde Skridt med den forøgede Produktion.

En Stigning i Landbefolkningens Forbrugsevne, fremkaldt ved en Udstykning af Jorden i mindre Brug paa billige Vilkaar, vilde som sagt først og fremmest sætte den ved Jordbruget beskæftigede Befolkning i Stand til i højere Grad end nu at aftage de Produkter, den selv frembringer, og altsaa gøre Ende paa den Abnormitet, at den stærkt øgede Landbrugsproduktion kun i forsvindende Grad kommer Landarbejderne selv til Gode. Men de forbedrede Arbejdsvilkaar for den nuværende Underklasse paa Landet vilde tillige skabe et nyt betydningsfuldt Marked for vor Industri, og det er derfor en komplet Misforstaaelse, hvis man tror, at de Agrarreformer, som der i de senere Aar fra mange Sider arbejdes for, kun har Interesse for Folk, der bor paa Landet og beskæftiger sig med Landbrugsvirksomhed.

Hr. Warmings manglende Interesse for Agrarreformer hænger vistnok sammen med, at hans teoretiske Opfattelse af Jordspørgsmaalet er mangelfuld. Af de teoretiske Bemærkninger, der lejlighedsvis forekommer i hans Afhandling, faar man i al Fald det Indtryk, at Jordrenten efter hans Opfattelse kun bestemmes af Jordens fysiske Beskaffenhed og Befolkningens Tæthed. Men foruden disse to Faktorer er der en tredje Faktor, der har mindst ligesaa stor Betydning, og det er den i Samfundet gældende Retsordning med Hensyn til

Jorden. Den Befolkningsforskydning, der har fundet Sted i Danmark i den sidste Menneskealder, kan umulig forstaas, naar man ikke tager denne Faktor med i Beregningen.

II.

Det andet ovenfor berørte Spørgsmaal, om der er nogen Mulighed for at forlægge en Del af den til Byerne knyttede Industri til Landdistrikterne, kan i en Tidsskriftartikel umulig behandles saa udtømmende og alsidigt som det fortjener, men naar Hr. W. vil hævde, at der ikke er stor Sandsynlighed for at komme bort fra de nuværende Tilstande, der tenderer henimod at koncentrere den største Del af den industrielle Virksomhed i Byerne, maa jeg dog gøre opmærksom paa, at der foreligger Muligheder, som han ikke har taget Hensyn til. Hr. W. regner jo ikke med en Ændring i Agrarpolitiken, og ud fra denne Forudsætning kan hans Betragtninger være rigtige. Men Sagen stiller sig anderledes, naar man forudsætter, at der gennem hensigtsmæssige Agrarreformer skaffes Landarbejderne en let Adgang til Jorden, og at der ad denne Vej efterhaanden tilvejebringes en tættere Befolkning paa Landet. En tæt Befolkning af selvstændige Landbrugere, der ikke som vore nuværende Bønder har særlige Jordejerinteresser at forfægte, men hvis økonomiske Eksistens alene er grundet paa Arbejdet, vilde være i Stand til at omforme Arbejdsbetingelserne i Industrien paa en saadan Maade, at i al Fald en stor Del af den nuværende industrielle Virksomhed vilde blive forlagt fra By til Land.

For det første vilde en Højnelse af Landbefolkningens Forbrugsevne gennem en lettere Adgang til at grunde selvstændige Landbrug selvfølgelig medføre en væsentlig forøget Byggevirksomhed i Landdistrikterne og derfor tiltrække en Del af de Bygningshaandværkere, der under de nuværende Forhold er beskæftigede i Byerne. Men dernæst vil, efterhaanden som Befolkningen paa Landet forøges, en stor Del af den nuværende Fabriksindustri med Naturnødvendighed finde Vej ud til Landet. Forudsætningen for den nuværende saakaldte kapitalistiske Storindustri er nemlig Tilstedeværelsen af en talrig Befolkning, der er udelukket fra Jorden og som Følge heraf tvunget til at sælge sin Arbejdskraft til andre. Naar denne Forudsætning gennem en sukcessiv Begrænsning og sluttelig Ophævelse af den private Jordejendomsret falder bort, maa i al Fald en Del af de nuværende privatkapitalistiske industrielle Virksomheder ophøre, fordi det under de nye Forhold ikke er muligt at skaffe saa billig Arbejdskraft, at der levnes Kapitalisten nogen Profit. Den jordbrugende Befolknings Efterspørgsel efter Industriprodukter vil altsaa ikke som nu kunne tilfredsstilles ved Udbytning af billig Arbejdskraft, og for at Efterspørgselen kan blive tilfredsstillet, maa den jordbrugende Befolkning derfor selv tage Produktionen i sin Haand. Dette maa da ske paa den Maade, at Jordbrugerne rundt om i Landdistrikterne anlægger mindre Fabrikker for Tilvirkningen af de nødvendigste og mest efterspurgte Industriprodukter, saasom Tekstilvarer, Skotøj, Møbler, Landbrugsredskaber o. lign., og ved deres eget Arbejde selv holder disse Fabrikker i Gang paa den Tid af Aaret, da Landbrugsvirksomheden kun lægger Beslag

paa en mindre Del af deres Arbejdskraft. Der foreligger ingen tekniske Hindringer for, at de samme Mennesker beskæftiger sig delvis med Landbrugsarbejde, delvis med Industri. Der gives vel visse finere Industrier, der kræver en særlig manuel Færdighed, som gaar tabt, naar Arbejderne i længere Tid giver sig af med andet Arbejde, men de fornævnte Industrier for Tilvirkningen af de almindeligst efterspurgte Industriprodukter hører ikke til denne Kategori, og det almindelige Fabriksarbejde kræver heller ikke nogen langvarig Specialuddannelse, saa der vil intet være til Hinder for, at de samme Arbejdere uddannes dels til Landbrugs- dels til Industriarbejdere.

En Forbindelse mellem Landbrug og Industri paa den Maade, at den jordbrugende Befolkning beskæftiger sig med industrielt Arbejde paa den Tid af Aaret, da Landbrugsarbejdet for største Delen hviler, vilde være ensbetydende med en Tilbagevenden under moderne Former til ældre Tidens økonomiske Forhold, da Bonden selv tilvirkede den største Del af sine Forbrugsgenstande. Der er vistnok mange Økonomer, baade liberale og socialistiske, som i deres Begejstring for den storindustrielle Udvikling i de sidste Par Hundrede Aar kun har et medlidende Skuldertræk tilovers for hine gamle Tidens Økonomi og derfor betragter enhver, der ønsker den nuværende yderliggaaende Arbejdsdeling begrænset og Landbrug og Industri forenet paa en tidssvarende og hensigtsmæssig Maade, som Romantiker eller Reaktionær. Overfor disse Økonomer er det nødvendigt saa stærkt som muligt at betone, at den storindustrielle Udvikling i Europa og Amerika i den nyere Tid ikke er noget Naturprodukt,

ikke en Frugt af »ubøjelige økonomiske Love«, men alene en Følge af en kolossal Befolkningsforøgelse i Forbindeise med et Agrarsystem, der nægter Flertallet af Befolkningen Ret til Jorden og derfor tvinger Flertallet til at arbejde efter det Mindretals Forgodtbefindende, som har monopoliseret Naturens Hjælpekilder. Hvorledes man end ser paa den moderne Storindustri, er man nødt til at indrømme, at den ved Storindustrien fremkaldte yderliggaaende Arbejdsdeling og skarpe Adskillelse mellem Landbrug og Industri er et Produkt af Tvang og altsaa ikke skyldes de ved de paagældende Virksomheder beskæftigede Personers frie Valg. Og da det frit valgte Arbejde efter al Erfaring medfører bedre Resultater end det tvungne, vilde det dog nok være værd at tage under Overvejelse, om ikke en mindre vidtgaaende, men til Gengæld frivillig valgt Arbejdsdeling kunde hidføre et for Samfundet som Helhed bedre økonomisk Resultat end den nuværende yderliggaaende Arbejdsdeling, der hviler paa Tvang.

Er der nu nogen Mulighed for, at industrielle Bedrifter, grundlagte af Jordbrugere, hvis Hovederhverv er Landbrug, kan vinde frem ved Siden af de nuværende storindustrielle Bedrifter i Ind- og Udland? Naar man vil overveje dette Spørgsmaal, maa man være klar over, at der selvfølgelig ikke kan være Tale om, at hver enkelt Landsby eller hvert Sogn skulde kunne udgøre et afsluttet økonomisk Hele, saaledes at alle Forbrugsgenstande produceredes indenfor det paagældende Omraade. Dette vilde nemlig kræve en Tilbagevenden til Arbejdsredskaber og Arbejdsmetoder, der vilde give et alt for tarveligt Udbytte til, at det kunde tilfredsstille Behovet. Hvad det drejer sig om, er der-

for at organisere Forbruget (Efterspørgselen) paa en saa bred Basis, at der kan blive Anvendelse for Nutidens arbejdsbesparende Maskineri. Dette kan ske gennem Dannelsen af Forbrugsforeninger, der anlægger og driver de Fabrikker, som der er Brug for. Fabrikkerne maa nødvendigvis gennemgaaende blive mindre end de fleste af de nuværende Fabrikker; thi under det her forudsatte Agrarsystem kan Fabriksindustrien ikke baseres paa den sammenpressede Befolkning, der lever i de nuværende Industricentre, men den maa grundes paa en mere spredt boende Befolkning, hvis Hovederhverv er Landbrug. Følgen heraf er naturligvis, at visse Maskiner, der kun kan tænkes anvendte, naar en meget talrig Arbejdsstyrke haves til Raadighed, ikke kan finde Anvendelse under de nye Forhold, hvor Arbejdsdelingen er mindre vidtgaaende. Det er endvidere sandsynligt, at et Agrarsystem, hvor privat Jordejendomsret er afskaffet, vilde bevirke, at Befolkningen i Landets magreste Egne vilde blive mindre tæt end den er nu, saa at Fabriksindustri overhovedet vilde blive udelukket i disse Egne. Men i de frugtbare og middelgode Egne af Landet vilde den frie Adgang til Jorden uden Tvivl skabe en Befolkning, der var tæt nok til, at den ved Siden af Landbrugsvirksomheden kunde drive en fuldt ud moderne Industri som Bibe-skæftigelse.

Kan nu en saadan Industri optage Konkurrencen med den nuværende Storindustri? Paa Forhaand vil man være tilbøjelig til at besvare dette Spørgsmaal benægtende; thi vi er saa indlevede i den Forestilling, at den store Bedrift, der kan anvende de mest arbejdsbesparende Maskiner og tillige i merkantil Henseende

skaffe sig Fordele, som den lille Bedrift maa give Afkald paa, nødvendigvis maa sejre i Konkurrencen. Selvfølgelig vil den Bedrift, der arbejder billigst, altid gaa af med Sejren, men Begrebet Billighed er tvetydigt og ikke det samme under alle Forhold. En Vare, hvis Produktionsomkostninger er nedbragte til det mindst mulige, behøver ikke af den Grund at være billigere (o: lettere overkommelig) for Forbrugeren end den Vare, hvis Fremstilling har kostet noget mere. For en jordbrugende Befolkning vil det selvfølgelig være mere økonomisk (altsaa billigere) at tilvirke sine Industriprodukter i den Tid, der er tilovers fra Landbrugsarbejdet, end intet at bestille i den samme Tid, og at det i og for sig vilde være teknisk muligt at fremstille det samme Kvantum Industriprodukter med et mindre Kvantum Arbejde, kan derfor ikke afholde den paagældende Befolkning fra selv at fremstille dem, eftersom den ikke kan finde nogen bedre Anvendelse for sin Tid.

Da det her forudsatte Agrarsystem vilde medføre en betydelig Stigning af Arbejdslønnen, vilde de nuværende storindustrielle Bedrifters Evne til at konkurrere med de af den jordbrugende Befolkning anlagte Bedrifter tilmed paa Forhaand være i høj Grad vanskeliggjort. Men heller ikke udenlandske Industribedrifter, baserede paa billig Arbejdskraft, vilde være i Stand til at konkurrere med de hjemlige af Jordbrugerne anlagte Bedrifter; thi dette vilde forudsætte, at Jordbrugerne var taabelige nok til at købe fra Udlandet, hvad de selv kunde producere. Et Arbejde, som jeg selv kan udføre, betaler jeg selvfølgelig ikke andre for at udføre, vel at mærke, naar jeg ikke har nogen bedre Anvend-

else for min Tid. Toldbeskyttelsens Forkæmpere har i og for sig Ret, naar de hævder, at et Samfund, der i størst mulig Udstrækning selv producerer alt, hvad det forbruger, er økonomisk stærkere end et Samfund, der maa dække en væsentlig Del af sit Forbrug ved Tilførsel fra Udlandet. Men Protektionisternes Fejlsyn bestaar deri, at de vil naa dette Maal ved tvangsmæssig at begrænse Adgangen til at indføre Varer fra Udlandet uden samtidig at gøre det lettere at producere de paagældende Varer i Indlandet. Og medens de protektionistiske Kvaksalverier under iøvrigt uforandrede Samfundsforhold kun vilde tjene til at berige Jordejere og Trustmagnater, vilde de gennem en Ophævelse af Jordmonopolet tilvejebragte Betingelser for en Forbindelse af Landbrug og Industri selv under fuld Frihandel gøre det økonomisk fordelagtigere for Befolkningen saavidt muligt at dække sit Forbrug ved egen Produktion. Det er ikke Frihandelen, der har medført det engelske Landbrugs Tilbagegang, thi hvis Englands Arbejdere havde haft en selvstændig Ret til at dyrke deres Fædrelands Jord, vilde det ogsaa under Frihandelssystemet have været fordelagtigere for dem selv at tilvirke de Landbrugsprodukter, de behøvede, fremfor at købe dem i dyre Domme af andre Lande.

III.

I sin bekendte Bog »Fields, Factories and Workshops« har Krapotkin aabnet et Perspektiv over et Samfund, hvis Økonomi er baseret paa en Forening af Industri og Landbrug. Krapotkins Udviklinger anses af mange for en begavet Mands Fantasterier, men i

Virkeligheden indeholder de ikke noget utopisk. Det utopiske er i al Fald kun tilsyneladende, forsaavidt som Krapotkin paa Grund af sit »anarkistiske« Standpunkt ikke indlader sig paa at opstille nogensomhelst Retsregel for det Samfund, som han tænker sig, hvilket atter hænger sammen med, at han mangler Blik for Jordspørgsmaalets fundamentale Betydning for Samfundets Økonomi.

Et Samfund, der ikke kender privat Jordejendomsret, men hvis Medlemmer iøvrigt selv ordner Produktionen, Forbruget og Omsætningen, uden at Statens Tvangsmyndighed griber ind i Forholdene, er selvfølgelig vidt forskelligt fra den saakaldte socialistiske Stat. Et saadant Samfund bekender sig nemlig til det samme Princip som det nu bestaaende Samfund, nemlig til den frie Konkurrences Princip. Kun er der den Forskel, at medens det nuværende Samfund ikke gennemfører Princippet, idet den bestaaende private Jordejendomsret sætter en Skranke for Produktion og Omsætning, hvis Virkninger under Nutidens Forhold er langt videregaaende end alle Fortidens Lavsordninger, Handelsmonopoler og Indførselsforbud, vilde Princippet være fuldt gennemført i et Samfund, hvor den private Jordejendomsret er afskaffet.

Det er jo ikke ualmindeligt, at Kravet om Afskaffelse af den private Jordejendomsret betegnes som socialistisk, og det er derfor nødvendigt saa skarpt som muligt at betone Forskellen mellem dette Krav og det socialistiske Krav om »Arbejdsmidlernes Overgang til Samfundsejendom«. Der er ikke her Tale om en kvantitativ Forskel, og Ligheden er rent tilsyneladende. Hvad der skiller Henry Georges Disciple

og andre Tilhængere af en Reform, der gør Jorden lige tilgængelig for alle, fra Socialisterne, er nemlig det Faktum, at den socialistiske Stat ligesaa lidt som det nuværende Samfund anerkender, at hvert enkelt Medlem af Samfundet har en selvstændig af andre Menneskers Vilkaarlighed uafhængig Ret til Jorden. Men naar man nægter at anerkende denne Ret, kommer man uundgaaelig til Samfundstilstande, der tvinger Flertallet af Samfundets Medlemmer til hovedsagelig at arbejde for Behov, der er dem uvedkommende, og det har i Virkeligheden underordnet Betydning, om denne Tvang udøves af private Jordejere eller af en Statsmagt. Det ene rigtige er selvfølgelig, at ethvert Menneske skal have Ret til først og fremmest at kunne arbejde for Tilfredsstillelsen af sit eget Behov, hvilket selvfølgelig ikke udelukker, at han frivillig kan indtræde i Associationer med økonomiske Formaal, ligesaa lidt som Anerkendelsen af hvert enkelt Menneskes Ret til at have sin egen Religion forhindrer nogen i at indgaa Foreninger med andre om fælles Varetagelse af religiøse Interesser. Den gamle Liberalismes Opfattelse, hvorefter Statens Virksomhed hovedsagelig bør indskrænkes til at være en Haandhævelse af Retssikkerheden indadtil og udadtil, er i det hele rigtig, og Liberalismens Fejl bestaar væsentlig deri, at den ikke kan eller ikke vil se Konsekvenserne af sin egen Teori.

Naar jeg i det foregaaende har søgt at paavise, hvorledes Landbrug og Industri kunde forenes gennem en Ophævelse af den private Jordejendomsret og et udviklet Andelssystem, har det heller ikke været min Hensigt at opstille et Slags »socialistisk« Skema til Efterfølgelse. Personlig tror jeg ganske vist, at den

kooperative Virksomhed under friere Samfundstilstande vil komme til at spille en betydelig større Rolle end den gør nu, men ligesom Enkeltmandsbedrifter sikkert under alle Forhold vil blive absolut fremherskende for Landbrugets Vedkommende, saaledes tør jeg heller ikke benægte Muligheden af, at det samme kan blive Tilfældet med Hensyn til de industrielle Bedrifter. Jeg ønsker aldeles ikke den kooperative Virksomhed favoriseret fra Statens Side paa Bekostning af Enkeltmandsbedrifterne. Det maa og skal være Folks egen Sag, om de vil arbejde isoleret eller efter et Andelssystem, og Staten kan ikke blande sig heri, ligesaa lidt som Staten er i Stand til direkte at træffe Bestemmelse om Befolkningens Fordeling mellem Land og By eller mellem de forskellige Erhverv. Hvad Staten kan gøre for at modvirke den nuværende Tilstrømning til Byerne er kun at fjerne de i det herskende Agrarsystem grundede Hindringer for, at de Folk, som ønsker det, kan opnaa en økonomisk fuldt betrygget og af andres Vilkaarlighed uafhængig Eksistens paa Landet. Men naar Staten gør det, vil Virkningerne heller ikke udeblive.

Spørgsmaalet om, hvad der kan gøres for at modarbejde den nuværende Strøm fra Land til By, er iøvrigt ikke blot et økonomisk Spørgsmaal. Det har tillige stor national og politisk Betydning. Det danske Folk har ligesom vore Frændefolk mod Nord fra Arilds Tid væsentlig været et Bondefolk, og hvor undertrykket Bonden end til visse Tider har været, har Undertrykkelsen dog ikke været stor nok til, at den har kunnet kvæle den Energi, Uafhængighedsfølelse og Sans for Individualitetens Betydning, der hører til den

nordiske Races bedste Egenskaber og trods alle Mangler og Svagheder endnu karakteriserer Flertallet af vort Folk. Men de nuværende økonomiske Tilstande, der efterhaanden som Befolkningen forøges tvinger en stedse større Procentdel ned i Lønarbejdernes afhængige og usikre Stilling, er selvfølgelig ikke gunstige for Vedligeholdelsen af disse Egenskaber. Og den almindelige Stemmeret og det folkelige Selvstyre maa nødvendigvis blive en Illusion, naar Flertallet af Vælgerne er økonomisk afhængige af et formuebesiddende Mindretal. Og skulde den Ulykke nogensinde overgaa os, at vi blev erobrede af en fremmed Magt og Genstand for national Undertrykkelse, vil vor Modstandskraft selvfølgelig være størst, naar Flertallet af Befolkningen bestaar af økonomisk uafhængige Bønder. Bevarelsen af den nordiske Bondekultur er et Livsspørgsmaal for os ligesom for de to andre nordiske Folk, og enhver, der ønsker de nordiske Folk en stor Fremtid, bør derfor gøre alt, hvad han kan, for at nedbryde Troen paa det nuværende Agrarsystem, hvis Virkninger her hjemme ligesom i Sverige og Norge er at dræne Landdistrikterne for nogle af deres bedste og kraftigste Befolkningselementer.

Det kunde være fristende at undersøge de politiske Muligheder for den Agrarreform, der for hvert Aar, der gaar, bliver mere og mere paatrængende, men denne Artikel er allerede lang nok, og Nationaløkonomisk Tidsskrift er jo heller ikke Stedet til at anstille egentlig politiske Betragtninger. Dette maa derfor opsættes til en anden Lejlighed.